
Merkantilizmus és a Brit Birodalom gazdaság-politikája a XVII–XVIII. században

A merkantilizmus megkerülhetetlen fogalom azok számára, akik a korai – Adam Smith (1723–90) előtti – közgazdasági gondolkodás történetével foglalkoznak. Magát a terminust azonban kezdettől fogva számos bizonytalanság övezte. Először is az, hogy azok a politikusok, akik a XVI. századtól kezdődően „merkantilista” gazdaságpolitikai gyakorlatot folytattak, nem nevezték magukat merkantilistáknak és nem is használták ezt a fogalmat. Ráadásul, az utókor által a merkantilista politikusok közé utalt személyek meglehetősen szerteágazó gazdaságpolitikát folytattak, ami megkérdőjelezi annak jogsultságát, hogy egyetlen irányzathoz lehessen sorolni őket. A merkantilizmus terminust azok a XVIII. századi elméleti írók konstruálták meg utólagosan, akik a szabad-kereskedelmi politika nevében bírálni kezdték a merkantilista gazdaságpolitika bizonyos vonásait. Ilyen volt mindenekelőtt Adam Smith, aki „kereskedelmi vagy merkantilrendszerről” beszélt, bár ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy Victor de Riqueti, Mirabeau márkija (1715–1789), az ismert fiziokrata gondolkodó az 1760-as években szintén használta már a kifejezést.¹ Ez azt jelenti, hogy a merkantilizmus, mint koherens elméleti rendszer egyes alkotórészeit ezek a kritikusok rakták össze egységes egésszé, olyan rendszerre, ahogyan az a XVI–XVIII. században sohasem létezett. E bizonytalanságok oda vezettek, hogy egyes mai szerzők szerint, a merkantilizmus vonatkozásában nem is lehetséges koherens gazdaságelméleti irányzatról beszélni.²

---

1 A merkantilista rendszer bírálatára lásd különösen Adam Smith nagy művének IV. könyvét. Adam Smith: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* (Napvilág Kiadó, Bp. 2011.) I. kötet, 457–537. o., II. kötet, 11–198. o. Victor de Riqueti, Mirabeau márkija nem tévesztendő össze fiával, a nagy francia forradalom korai történetében fontos szerepet játszott Honoré Gabriel Riqueti-vel, Mirabeau grófjával (1749–1791).

2 A merkantilizmus fogalmára, értelmezéseire és történeti irodalmára magyarul lásd: Mátyás Antal: *A korai közgazdaságtan története* (Aula, Bp. 2002.) 7–15. o.; Madarász Aladár: Bevezető tanulmány. In: *Alapművek, alapirányzatok. Gazdaságelméleti olvasmányok I.* Szerk. Bekker Zsuzsa. (Aula, Bp. 2000.) 31–35. o.; Jacob Viner: A hatalom és a bőség a XVII–XVIII. századi külpolitika céljai. In: *Közgazdasági esztétorténet. Szöveggyűjtemény.* Szerk. Madarász Aladár (Osiris, Bp. 2000.) 87–109. o.

Ebben a helyzetben, a fogalom jelentéstartalmának pontosabb meghatározásával – elsősorban a kora újkori angol/brit gazdaságpolitika vonatkozásában – igyekezett „rendet vágni” Jonathan Barth, az Arizona State University (Arizona Állam Egyeteme) fiatal munkatársa, aki jelenleg az egyetemen működő *Center for Political Thought and Leadership* (A Politikai Gondolkodással és Vezetéssel Foglalkozó Központ) posztdoktori ösztöndíjasa. A fiatal szakember, pályafutását a szökött rabszolgák által a gyarmati kori határvidéken létrehozott közösségek vizsgálatával kezdte. Az ebből a témából írott MA szakdolgozatát 2009-ben védte meg a *University of North Carolina* (Észak-Karolinai Egyetem) charlotte-i kampuszán. Doktori értekezését azonban már „Pénz, merkantilizmus és birodalom a korai angol atlanti világban 1607–1697” címmel védte meg a virginiai *George Mason University*-n 2014-ben. Fiatal kora ellenére, máris jelentős publikációs teljesítménnyel rendelkezik, hiszen tanulmányai olyan szakfolyóiratokban (*The New England Quarterly*, *The William and Mary Quarterly*) láttak napvilágot, amelyek a korai amerikai történelem vezető szakmai fórumai közé tartoznak.

A merkantilizmus kérdése az észak-amerikai brit gyarmatokkal foglalkozó történészek számára is megkerülhetetlen, hiszen ennek tisztázása nélkül aligha érthető meg a gyarmatokkal kapcsolatos brit gazdaságpolitika. Ez a gazdaságpolitika pedig a gyarmatok és az anyaország konfliktusában, vagyis az amerikai forradalom kibontakozásában is kulcsszerepet játszott, s ezért annak vizsgálata az amerikai forradalom történészei számára is kötelező. Jonathan Barth ebből a sajátos amerikai aspektusból kiindulva igyekezett tisztázni azt, hogy lehetett-e, s ha igen, akkor milyen értelemben merkantilizmusról beszélni a XVII–XVIII. századi angol/brit birodalmi gazdaságpolitika vonatkozásában.

Tanulmánya első részében a fiatal arizonai szakember a kérdés historiográfiáját tekintette át. Úgy vélte, hogy azon igyekezetük során, hogy „megkonstruálják” az általuk a szabad-kereskedelmi politika nevében bírálható merkantilizmus elméleti „rendszerét”, a XIX. századi és a XX. század elején élt történészek „majdnem kizárólagosan a konszenzus pontjaira figyeltek, s azzal, hogy a kora újkori gondolkodókat úgy ábrázolták, mint akik alapvetően egységes nézeteiket vallottak a fő pontokat illetően, a merkantilizmus igazságtalan karikatúráját rajzolták meg”. (258. o.) S a merkantilizmusnak ez a statikus, uniformizált felfogása még arra a XIX. század végi történetírói irányzatra, a német nemzet-gazdaságtani iskolára is jellemző volt, amelyik egyébként dicsérte ezt a politikát.

A merkantilizmusnak ezzel az „uniformizált” felfogásával szemben fogalmazódtak meg aztán az 1930-as évektől kezdődően azok a súlyos kriti-

kák, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy a kora újkori gazdaságelméleti gondolkodás sokkal szerteágazóbb volt. Egyesek arról beszéltek, hogy „a merkantilizmus sohasem rendelkezett igazi hitvallással”, (*A. V. Judges*, 1939) míg mások (*D. C. Coleman*, 1969) úgy vélték, hogy a fogalmat „a kutatók hozták létre”. (259. o.) A helyzet azonban az volt, hogy a trónfosztott merkantilizmust a történészek nemigen tudták mivel helyettesíteni. Ez oda vezetett, hogy olyan széleskörű, „szétfutó” jelentéstartammal kezdték használni, ami a fogalom jelentését teljesen elbizonytalanította. *John Brewer* 1988-ban például úgy vélte, hogy a merkantilizmus kifejezést „hasznosan lehet egy olyan korszak jellemzésére alkalmazni, amelyben az államhatalom és a nemzetközi kereskedelem közötti kapcsolatot kivételes fontosságúnak tekintették”. (259–60. o.) *Jonathan Barth* teljes joggal állapította meg, hogy ez a parttalan meghatározás a XIX. és a XX. század majd minden korszakára is vonatkoztatható.

A merkantilizmus „parttalaná válásának” tendenciája pedig oda vezetett, hogy 2012-ben *Steve Pincus* már úgy fogalmazott, hogy a merkantilisták „egyetlen alapvető gazdasági elvben sem értettek egyet”. „Merkantilista konszenzus nem létezett”, aki pedig e mellett érvel az „egy történelmi mítosszal” házal. (260. o.) Jellemző, hogy a *Philip J. Stern* és *Carl Wennerlind* szerkesztésében 2014-ben megjelent, *Az újraképzelt merkantilizmus: politikai gazdaságtan a korai modern Nagy-Britanniában és birodalmában* című kötet előszavában úgy fogalmaztak, hogy „nem volt olyasmi, amit merkantilizmusnak lehetne nevezni... ez a könyv mégis arról szól”. (260. o.) Amint azonban *Barth* szellemesen megjegyezte „Ez meglehetősen furcsa végét jelentené a merkantilizmusról folytatott vitának: kijelenteni, hogy az sohasem létezett, s a fogalom használhatósága iránti kétes sóvárgásból mégis ragaszkodni hozzá, mégpedig azon az alapon, hogy makacsul nem kíván kimúlni”. (260–61. o.)

A merkantilizmus „ejtésének” ez a tendenciája azokra a történészekre is jellemző volt, akik a XVII–XVIII. századi angol/brit gyarmatok gazdaságtörténetét a kora újkori atlanti gazdaság szerves részeként vizsgálták. *Russell R. Menard*, az észak-amerikai gyarmatok gazdaságtörténetének egyik legnagyobb szaktekintélye például úgy fogalmazott, hogy „Nem vagyok meggyőződve arról, hogy a merkantilizmusra érdemes ideológiaként gondolni”, hiszen azt inkább „olyan helyzetként érdemes értelmezni, amelyben a kereskedők alakítják a kereskedelmi politikát, mintsem, hogy egy konzisztens gondolati rendszerként vagy doktrínaként” tekintsünk rá. (261. o.)

Úgy látszik tehát, hogy a merkantilizmus fogalmának széthullási folyamata elérte a végpontját. Az ebben közrejátszó történészek szerint azért

foszlott köddé, mert túlságosan sokféle formában fogalmazódott meg ahhoz, hogy esetében egységes eszmei irányzatról lehessen beszélni. A fiatal arizonai történész e helyett fordított megközelítést javasolt: „Amennyiben a sokféleség ellenére igazolni tudjuk a konszenzus meglétét – sőt, ami még ennél is jobb, ha igazolni tudjuk azt, hogy a konszenzus miként teremtette meg az alapot a sokféleséghez – akkor végül megnyílik az út a merkantilizmus pontos és széleskörűen alkalmazható definíciójának megkonstruálása felé”. (261. o.)

Tanulmányának hátralévő részében arra tett kísérletet a szerző, hogy ezt a feladatot a XVII–XVIII. századi angol/brit gazdaságelméleti irodalom elemzésével hajtsa végre. Barth véleménye szerint többféle tényező játszott szerepet a merkantilista gondolat felemelkedésében a XVI. századi Európában. Ilyenek voltak az amerikai nemesfém Spanyolországba történő be- majd kiáramlásának tanulságai, hogy az ország gazdasága miért nem tudott fejlődésnek indulni ennek hatására, s hogy ennek milyen konzekvenciái lettek az ibériai királyság nagyhatalmi státusára vonatkozóan.

A merkantilista felfogás előzményét az ún. bullionizmus jelentette. Ez a XVI. században már évszázadok óta létező meggyőződés azt vallotta, hogy egy ország annál gazdagabb, minél nagyobb nemesfém készletekkel rendelkezik. Ennek elérése érdekében a nemesfém bányászat fejlesztését és nemesfémekben gazdag területek elfoglalását, illetve a nemesfémpénz kiviteli tilalom bevezetését javasolták. A kibontakozó merkantilista gondolkodás képviselői viszont a *Francis Bacon*tól (1561–1626) átvett indukciónak alkalmazásával a külkereskedelmi kapcsolatok komplexebb megközelítését, a kereskedelmi mérleg fontosságát hangsúlyozták. Az arizonai szakember szerint, Spanyolország hanyatlásából a merkantilisták két dolgot tanultak meg: „hiábavaló a gazdagságot a bányászat segítségével, illetve a nemesfém pénz kivitelének teljes tilalmával keresni, s hogy életbevágóan fontos a kereskedelmi többlet biztosítása”. (264. o.) Ez pedig nem érhető el önmagában a pénz által, hanem a gazdaság komplex, annak minden ágazatára kiterjedő fejlesztésére van szükség.

Barth idézetek sokaságával igyekezett igazolni, hogy a XVII. századi angol gazdasági írók gondolkodásának egyik központi eleme a pozitív külkereskedelmi mérleg biztosításának gondolata volt, aminek elérésében a tengerentúli távolsági kereskedelemnek, illetve az állam szerepének tulajdonítottak kiemelkedő szerepet. Az amerikai történész úgy találta, hogy a pozitív kereskedelmi mérleg fontosságának kérdésében konszenzus volt a merkantilista szerzők között, abban viszont már a merkantilizmus „sokarcúsága” mutatkozott meg, hogy az egyes szerzők nagyon eltérő módszerek

segítségével látták azt megvalósíthatónak. Egyesek az angol hajózás védelmét hangoztatták, mások viszont úgy vélték, hogy az ilyesfajta korlátozások a szállítási díjak megemelkedéséhez vezetnének. Megint mások a hazai ipar védelmét szorgalmazták, és olyanok is voltak, akik mindenfajta „luxuscikk” (pl. bor, dohány, selyem) behozatalát tiltották volna meg. Bizonyos szerzők monopóliummal felruházott társaságok létrehozását javasolták, ellenzőik viszont azért szálltak síkra, hogy ne tegyenek különbséget egy adott ország kereskedői között. A tengerentúli gyarmatosítást a legtöbben támogatták, de olyanok is akadtak, akik attól féltek, hogy az elvonja az anyaországtól a legjobb munkaerőt.

A merkantilisták többsége már nem önmagában az aranyat vagy az ezüstöt tekintette egy nemzet gazdagsága forrásának, hanem amint egyik legismertebb képviselőjük *Charles Davenant* (1656–1714) megfogalmazta, az, „egy ország természetes vagy mesterséges termékeiben, mondhatnánk” abban testesül meg, „amit munkájuk és iparkodásuk termel... egy ország gazdagsága maga az egyensúly (ti. a pozitív kereskedelmi mérleg – L. Cs.)”. (268. o.) Ugyanakkor, olyan merkantilista szerzők is akadtak, akik még mindig kizárólag a nemesfémekben látták egy ország gazdagságának megtestesülését.

A pozitív kereskedelmi mérleg fontosságának gondolata már Amerika gyarmatosítása első jelentős angol propagálója, *Richard Hakluyt* (1652–1616) munkáiban is felmerült. Anglia ugyanis a számára szükséges hajózási cikkek, faanyagok jelentős részét a Balti-tenger térségéből szerezte be. Ezért ezzel a régióval negatív kereskedelmi mérlege alakult ki, csakúgy, mint Hollandiával szemben, az onnan történő jelentős heringimport következtében. Hakluyt szerint mindezt a behozatal ki lehetett volna váltani az amerikai fával és tőkehállal. De a merkantilista szempontok Virginia korai gyarmatosításában is nagy szerepet játszottak. A Londoni Virginia Társaság vezetői ugyanis olyan terményeket (déli gyümölcsök, szőlő, selyem) terveztek ott termesztetni és előállítani, amelyeket Anglia a mediterrán régióból szerzett be. Ezek kiváltását szerették volna, s ebből kifolyólag kezdetben nem lelkesedtek azért, hogy a telepesek dohánytermesztésébe fogtak. Az utóbbi növény aztán mégis beváltotta a merkantilista reményeket, mivel ezzel a Spanyol-Amerikából érkező dohányimportot lehetett kiváltani. A karibi szigeteken elkezdődő cukornádtermelés pedig azért felelt meg ezeknek az igényeknek, mert a – dohányhoz hasonlóan – a cukor egy részét Angliából tovább lehetett exportálni, ezzel is elősegítve a pozitív külkereskedelmi mérleg kialakulását. Ahogyan azt egy XVIII. század eleji szerző világosan megfogalmazta, az amerikai gyarmatok „óriási előnyünkre vannak a kereskedelem általános mérlege szempontjából”. (270. o.)

Áttételes módon, a XVII. század második felében elfogadott hajózási törvények hátterében is a pozitív kereskedelmi mérleg elérésének célja állt. Ahogyan azt az első (1651) hajózási törvénnyel kapcsolatban az angol államtanács titkára, *Benjamin Worsley* megfogalmazta, a cél a hollandok kereskedelmi hatalmának túlszárnyalása „hajózásuk gyengítése az által, hogy kincseik és a pénzerméik jelentős részét elvonjuk tőlük”. (272. o.) *Jonathan Barth* tehát úgy vélte, hogy a XVII. század utolsó harmadáig a kereskedelmi mérleg doktrínája biztosította a merkantilista felfogás koherenciáját, amely azonban a Stuart-restauráció (1660–88) időszakában kezdett megbomlani. Két eltérő érvrendszer kezdett kialakulni a fenti cél elérését biztosító eszközök vonatkozásában.

Az egyik irányzatot a „monopólium merkantilizmus”, a másikat pedig az „ipari-tőkés merkantilizmus” jelentette. Az első képviselői az Indiával és Spanyol-Amerikával fenntartott kereskedelem fontosságát hangoztatták, aminek lebonyolítását az állam által monopóliummal felruházott olyan társaságokra bízták volna, mint a Királyi Afrika Társaság (KAT) vagy a Kelet-Indiai Társaság (KIT). A pozitív kereskedelmi mérleg elérését a két régióból behozott áruféleségek harmadik országok felé történő tovább exportálásában látták. Úgy gondolták, hogy a tengerentúli távolsági kereskedelem zökkenőmentes viteléhez olyan szervezetségre és erőkoncentrációra van szükség, amit csak ezek a társaságok tudnak biztosítani, a háttérben az állam tekintélyével és hatalmával. A fiatal arizonai történész úgy látta, hogy ez a gazdaságpolitikai felfogás politikai elköteleződést is jelentett a restaurált Stuart állam, vagyis az ekkoriban formálódó tory „párt” mellett.

Ezzel szemben, az „ipari-tőkés merkantilizmus” hívei a hazai ipar, tőke és munkaerő állami támogatásában látták a gazdasági fejlődés kulcsát. Úgy találták, hogy a pozitív külkereskedelmi mérleget nem a külföldről behozott termékek tovább exportálásával, hanem a hazai ipar által előállított áruk kivitelének fokozásával lehet elérni, amivel az import kiváltása is biztosítható. Ezen irányzat képviselői nem önmagában az állami gyámkodást és beavatkozást elleneztek, hanem csak az állami monopóliumokat. Úgy gondolták, hogy a fő gazdasági ellenfelek nem a hollandok – ahogyan azt a „monopólium merkantilizmus” hívei tartották – hanem a franciák, akik máris a gyakorlatba ültették az általuk javasolt gazdaságpolitikát. Mindez persze külpolitikai orientációt is jelentett, s e miatt is, „az ipari-tőkés merkantilizmus a felemelkedőben lévő whig frakcióban talált természetes otthonára”. (274. o.)

Úgy látszott, hogy a pozitív kereskedelmi mérleg fontossága körül kialakuló konszenzusra támaszkodva, a merkantilista felfogás a XVII. század végére uralkodó helyzetbe került Angliában. Ekkor azonban mégis felbuk-

kant egy olyan gazdaságelméleti irányzat, amelyik tagadta a merkantilizmus bizonyos alapértékeit. Képviselői a szabadkereskedelem előnyeit és azt hangoztatták, hogy a pénz mennyisége, illetve az adott ország tényleges gazdasági tevékenysége között nincs közvetlen összefüggés. Bart szerint azonban ez az új „iskola” két alapvető ok miatt nem tudta megtörni a merkantilizmus dominanciáját. Egyrészt azért nem, mert a merkantilista gondolkodás a politikai zavarok és a kialakuló kapitalizmus légkörében képes volt arra, hogy az angol társadalom különböző csoportjait egy olyan közös cél elérése érdekében egyesítse, amely a közösség javát az egyéni érdekek elé helyezte. Erre, a szabad-kereskedelem egyéni érdekeket hangoztató hívei nem voltak képesek. Másrészt, az augsburgi liga háborúja (1688–97) kirobbanása következtében visszaesett Anglia kereskedelmi forgalma, s a háború finanszírozása, valamint a balti régióval szembeni deficit következtében jelentős külkereskedelmi hiány alakult ki, ami megint ennek „veszélyeire” irányította a figyelmet.

A merkantilista „táboron” belül pedig a XVII. század elejétől az „ipari-tőkés merkantilizmus” került uralkodó helyzetbe, amit a whigek politikai dominanciája is igazolt és biztosított. A KAT fokozatosan elveszítette monopol helyzetét és 1720-ban már csak 4 százalékos részesedése volt az Egyesült Királyság Afrikával folytatott kereskedelmében. Ami pedig az indiai kereskedelmet illeti, egy 1701-es törvény megtiltotta az Indiában készített nyomott textíliák angliai árusítását, ami a hazai textilipar védelmét szolgálta. Ezt a lépést további behozatali vámok bevezetése követte. Az „ipari-tőkés merkantilizmus” nyeregbe kerülését jelezte az is, hogy a XVII. század végétől az amerikai gyarmatok gazdaságát is igyekeztek szorosabb szabályozás alá vonni. Ebbe az irányba mutatott a gyapjútörvény (Woolen Act) elfogadása 1699-ben, amelyik megtiltotta, hogy az egyes amerikai gyarmatokon előállított gyapjútermékeket egy másik gyarmatra szállítsák.

Az „ipari-tőkés merkantilisták”, céljaik elérése szempontjából különös jelentőséget tulajdonítottak a hajózáshoz szükséges cikkek, faanyagok beszerzésének. Ennek érdekében a Parlament 1704-ben elfogadta a támogatási törvényt (Bounty Act), amely pénzügyi szubvencióban részesítette az ilyen termények előállításait. A törvény óriási sikernek bizonyult Észak-Amerikában, amit az is bizonyít, hogy 1716 és 1724 között már ötször annyi hajózási cikket és faanyagot szállítottak Észak-Amerikából az anyaországba, mint a Baltikumból, sőt, az angol kereskedők az amerikai kátrány és szurok egy részét harmadik országoknak exportálták tovább. Az „ipari-tőkés merkantilisták” ipartámogató politikája különösen Sir Robert Walpole whig-kormányzata (1721–42) idején lendült fel, aki 1721-ben a parlamentben kijelentette,

hogy „e módszerek segítségével a kereskedelmi mérleget a javunkra lehet fenntartani”. (282. o.) Az elmélet lényege az volt, hogy Nagy-Britannia jobban jár, ha „exportálható iparcikkek előállítására céljából nyersanyagokat importál, mintsem, hogy nyersanyagokat exportáljon, és feldolgozott iparcikket hozzon be”. (282. o.)³

A merkantilista elméletet azonban a XVIII. század közepétől egyre súlyosabb kihívások érték. Ebben a skót felvilágosodás kiemelkedő gondolkodói, *David Hume* (1711–76) és *Adam Smith* jártak az élen. Az előbbi *A kereskedelem mérlegéről, A kereskedelembe való féltékenységről*, illetve *A pénzről* című esszéiben kifejtette, hogy megalapozatlan a merkantilisták azon aggodalma, hogy a nemesfém kiáramlik egy országból.⁴ A pénz forgalmát ugyanis egy egyensúlyi mechanizmus szabályozza. E szerint, a nemesfém beáramlása esetén az adott országban megemelkednek a hazai árak, ami hátrányosan hat az exportra, viszont élénkíti az importot, ami a nemesfém-pénz beáramlását eredményezi. A nemesfém pénz kiáramlása esetén viszont a hazai árak csökkennek, ami serkentően hat a kivitelre, viszont visszafogja a behozatalt, ami a nemesfém pénz beáramlásához vezet. *Adam Smith*, a Glasgow-i Egyetemen 1763-ban tartott előadásában pedig kifejtette, hogy az arany és az ezüst önmagában csak „halott tőke”. A pénz csak olyan szerepet tölt be a gazdaságban, mint az utak az áruszállításban: szükséges a közvetlen árucserre meghaladásához, de ahogyan az utak önmagukban nem szállítják el az árut, a pénz sem elégséges önmagában egy nemzet gazdagságának biztosításához. Vagy amint *Hume* rámutatott, a pénz „nem több mint a munka és az áruk reprezentációja, s csupán ezek értékelési és megbecsülési eszközül szolgál”. (285. o.)

A „végső dőfést” aztán *Smith* nagy műve *A nemzetek gazdagsága* jelentette 1776-ban.⁵ Mint láttuk, a merkantilisták elítélendő gyakorlatnak tartották, ha valaki nemesfém pénzért selymet hozott be, hiszen e tranzakció eredményeként a nemesfém kiáramlott az országból. Ennek megakadályozására azt ajánlották, hogy Anglia saját forrásaiból, például valamelyik gyarmata segítségével oldja meg a selyem ellátását, így váltva ki az importot. *Adam Smith* szerint azonban a pénzért selymet importáló kereskedő

---

3 Az észak-amerikai gyarmatokkal kapcsolatos angol/brit merkantilista gazdaságpolitikára magyarul lásd: *Lévai Csaba: Birodalmi politikák az Atlanti-óceán két oldalán: Magyarország és az észak-amerikai brit gyarmatok összehasonlítása a XVIII. században*. In: *Lévai Csaba: Amerikai történelem és történetírás* Könyvpont Kiadó – L'Harmattan Kiadó, Bp., 2013. 157–187. o.

4 Magyarul lásd: *David Hume: Összes esszéi II.* Atlantisz, Bp., 1994. 43–56., 71–90., 91–96. o.

5 Legújabb teljes magyar kiadása: *Adam Smith: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól, I-II. kötet* Napvilág Kiadó, Bp., 2011.

semmi rosszat sem tett, hanem egyszerűen csak azt deklarálta, hogy a nemesfémmel szemben értékesebb és fontosabb számára a selyem birtoklása. Ehhez a felfogáshoz aztán a XIX. század elejétől olyan elméleti írók is csatlakoztak, mint *Jean-Baptiste Say* (1767–1832), *David Ricardo* (1772–1823) vagy *John Stuart Mill* (1806–73). A XIX. század első felében aztán – legalábbis az Egyesült Királyságban – a kereskedelmi mérleg elsődlegességét hangsúlyozó merkantilista nézetrendszer felett diadalmaskodott a szabadkereskedelmi felfogás. Visszavonták a védővámokat, az 1815 után elfogadott gabonatorvényeket és a hajózási törvényeket.

A merkantilista és a szabadkereskedelmi felfogás vitája a korai Egyesült Államokban is lezajlott. Az előbbi „ipari-tőkés” változatát *Alexander Hamilton* (1755–57?–1804), az új amerikai köztársaság első pénzügyminisztere, az utóbbit pedig *Thomas Jefferson* (1743–1826) képviselte. Itt azonban az „ipari-tőkés merkantilizmus” látszott diadalmaskodni, amennyiben az Egyesült Államok 1816-tól védővámokra alapozott protekcionista politikát folytatott végig a XIX. században. Hamilton, az iparról szóló, a Kongresszusnak címzett híres jelentésében a hazai ipar szubvencionálását és védővámok bevezetését javasolta.⁶ Munkájában a régi merkantilista érvelés köszönt vissza. Mint megfogalmazta, politikája eredményeként „nagyobb lesz az esélye kedvező kereskedelmi mérleg kialakulásának”, s így az Egyesült Államok „nagyobb pénzbeli vagyona vagy pénzre fog szert tenni”. (287. o.)

S bár „a merkantilizmust a XIX. század elejére vitathatatlanul detronizálták”, öröksége – Jonathan Barth találó kifejezésével élve – hosszú árnyékot vetett. (288. o.) Elegendő talán arra utalni, hogy olyan jelentős XX. századi közgazdászok hivatkoztak egyetértően a merkantilisták bizonyos megállapításaira, mint *John Maynard Keynes* (1883–1946). A merkantilistákhoz hasonlóan, Keynes is nagy jelentőséget tulajdonított egy adott gazdaság pénzel való ellátottságának, csak hogy ő nem ragaszkodott ahhoz, hogy ez nemesfém pénz legyen, hanem a nemesfém fedezetnél nagyobb mennyiségű papírpénz forgalomba hozatalát is elfogadhatónak tartotta.

A fiatal arizonai szakember összességében úgy látta, hogy létezett koherens merkantilista érvrendszer, amelynek magját a kereskedelmi mérleg fontosságának gondolata adta. Abban viszont már eltért a merkantilista

---

⁶ Hamilton jelentésének részletei magyarul is olvashatók: Alexander Hamilton: Jelentés az iparról (részletek). In: *Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez*. Szerk. Lévai Csaba, Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 1997., 144–159. o.

irányzatok felfogása, hogy a pozitív külkereskedelmi mérleg milyen eszközökkel biztosítható. Vagyis, „nem szükséges, hogy a történészek uniformizált merkantilizmusról beszéljenek. De teljes joggal beszélhetnek koherens merkantilizmusról – s kellene is, hogy így tegyenek – s mindezt habozás és bizonytalanság nélkül is megtehetik”. (290. o.)

Jonathan Barth: Reconstructing Mercantilism: Consensus and Conflict in British Imperial Economy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. (A merkantilizmus rekonstrukciója: konszenzus és konfliktus a brit birodalmi gazdaságban a XVII–XVIII. században) *The William and Mary Quarterly*, 73. évf. 2. szám, 2016. ápr., 257–290. o.

Lévai Csaba